

TEKNOLOGIYA DARS MASHG‘ULOTLARIDA IQTIDORLI TALABALARNI ZAMONAVIY ILM-FAN TARAQQIYOTIGA TAYYORLASHNING SHART- SHAROITLARI

O‘.Yu.Qalandarova

Fizika –matematika va texnologik ta’lim kafedrası o‘qituvchisi

D.B. Yaqubova

Texnologik ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada ta’lim muassasalarida texnologiya darslarida interfaol metodlardan samarali foydalanib dars mashg‘ulotlarini olib boorish to‘g‘risida. Respublikamizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ko‘rsatkichlaridan biri sifatida bunday jarayon respublikamiz pedagogika fani va umuman ta’lim sohasida yaqqol ko‘zga tashlanmoqda.*

***Kalit so‘z:** Ta’lim, metod, texnologiy, pedagogik, interfaol, tabaqalashtirilgan, iqtidor.*

***Annotation:** This article is about effective use of interactive methods in technology lessons in educational institutions to enhance the lessons. As one of the indicators of reforms in the field of education and socio-economic development of our republic, such a process is clearly visible in the field of pedagogy and education in general.*

***Key word:** Education, method, technological, pedagogical, interactive, differentiated, talent.*

Respublikamizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ko‘rsatkichlaridan biri sifatida bunday jarayon respublikamiz pedagogika fani va umuman ta’lim sohasida yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Pedagogik texnologiyalarni respublikamiz ta’lim tizimi mazmunini

yangilashga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri sifatida baholash mumkin. «Pedagogik texnologiya» atamasining o'ziga xosligini ifoda etuvchi texnologiya tushunchasi odatda ishlab shiqarish bilan bog'liq jarayonlar majmuasi sifatida tasavvur etiladi va u ta'lim xodimlari uchun ham tub ma'noda yangilik emas. Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon pedagogika fani nazariyasi va amaliyotiga faol tatbiq etib kelinayotgan bo'lsa-da, mamlakatimizda bu jarayon faqatgina mustaqillik yillarida boshlandi. Ayni paytda, bu borada erishilgan ijobiy natijalar bilan birga, ba'zi chalkashliklarning ham yuzaga kelganligini qayd etish lozim. Xususan, ba'zi o'qituvchilarda noan'anaviy tarzda tashkil etilgan dars jarayonida qo'llanilgan har qanday usul yoki metodlarni «pedagogik texnologiya asosidagi dars» sifatida baholashga nisbatan moyillik yuzaga kelmoqda. O'qituvchilar tomonidan interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darsni o'zlarining pedagogik texnologiya sifatida targ'ib qilish holati ko'zga tashlanmoqda. Aslida pedagogik texnologiya faqatgina metodni yangilash bilan izohlanmaydi. Bu ikki tushunchani o'zaro tenglashtirish yoki qarama-qarshi qo'yilishiga oid fikrlarning mavjudligi ularning mohiyatini to'laqonli talqin qilish zaruriyatini keltirib shiqaradi.[2.26.5]

An'anaviy yondashuvga ko'ra texnologiya xom ashyo yoki materialga ishlov berish, tayyorlash, shuningdek uning holati, xossalari va shaklini o'zlashtirishga qaratilgan metodlarning majmuasi sifatida e'tirof etiladi. O'qituvchi biron darsda o'qituvchilar muayyan buyumni tayyorlash jarayonining texnologik kartasini ishlab chiqadilar. Ma'lumki, jarayonlar mohiyatini nazariy jihatdan anglab yetishda modelni qurish muhim bosqich sanaladi. Tadqiq etilayotgan jarayonlarning modeli aniq belgilangan maqsadlardan kelib chiqqan holda tanlab olinadi. Modelni loyihalashda o'rganilayotgan hodisaning ba'zi belgilari, alomatlarini umumlashtirib olinishiga yo'l qo'yiladi. Shu kabi o'qitish jarayonini tadqiq qiluvchi izlanishlar odatda, bu jarayonni amalga oshirishda muhim o'rin tutuvchi o'qituvchi shaxsi va uning faoliyatini asosiy ob'ekt sifatida qabul qiladilar. Chunonshi, fanlarni o'qitishning xususiy metodikasi ta'lim mazmuni, o'qitish maqsadi, shakl, metod va vositalari kabi tarkibiy qismlarni qamrab oluvchi tizim ko'rinishida modellashtiriladi.[2.22.318]

Metod (yunonsha – metodos so‘zidan olingan bo‘lib, tadqiqot, tekshirish degan ma‘noni beradi, yana aynan u yoki bu narsaga, haqiqatga yo‘l demakdir) maqsadga erishish usuli, tartibga solingan faoliyat ma‘nolarini anglatadi.

Ta‘lim metodi ta‘lim nazariyasining ajralmas qismi sanaladi. Xususiy metodikalarning vazifasi nazariy xulosalarni aniq tatbiqiy shaklga keltirishdan iboratdir. O‘qitish texnologiyasi esa ta‘lim jarayonining barcha o‘zaro bog‘liq qismlarni tashkiliy jihatdan tartibga keltirish, ularni bosqichlarga ajratish, amalga oshirish sharoitini belgilab berish, uni ro‘yobga chiqarishning mavjud imkoniyatlari bilan qiyoslashga xizmat qiladi.[2.21.26]

Pedagogik texnologiya va ta‘lim metodikasi tushunchalarining o‘zaro qiyosiy tahliliga xulosa qiladigan bo‘lsak, ushbu ikki tushuncha o‘qitish jarayoni tahlilining turli darajalarini ifodalaydi. Bu darajalar bir- birini taqozo etadi. Pedagogik texnologiyalar o‘qitish jarayonini samarali tartibda amalga oshirish, boshqarish, ko‘zlangan maqsad asosidagi natijalarga erishish imkonini yaratadi. Ta‘lim jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarning kirib kelishi natijasida o‘quvchilarda darsga nisbatan qiziqishlari ortdi. Hozirgi paytda respublikamizda amalga oshirilayotgan keng miqyosidagi ta‘lim islohotlari barkamol avlodni tarbiyalashga qaratilgan demokratik ta‘lim metodlari asosidagi milliy modelning joriy etilishi bilan ahamiyatlidir.

Faol ta‘lim metodlari ilg‘or xorijiy davlatlar tajribasini o‘rganish va mamlakatimiz ta‘lim xususiyatlari bilan omuxtalashtirish natijasida keng ommalashayotgan demokratik ta‘lim metodlari turkumiga kiradi. U ta‘lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi fikrining o‘zaro hurmat qilinishi, o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlarida yuqori darajadagi muloqot ko‘nikmalarining shakllantirilishi bilan ahamiyatlidir. Faol ta‘lim metodlarini qo‘llash jarayonining xarakterli xususiyati shaxsning axborotlarni o‘zlashtirishdagi barcha imkoniyat va malakalar umumiy majmua sifatida qarashidir.

Mashg‘ulotlar davomida mazkur mashqlar dars samaradorligining sezilarli ortishiga, mustaqil va ijodiy fikrlovchi o‘quvchi shaxsinishakllantirishga xizmat qiladi.

Respublikamizda tabaqalashtirilgan ta'limni joriy qilinishishaxsga nisbatan qo'yilgan talablarda uning intellektual va ma'naviy – axloqiy barkamol, qobiliyatlarini to'la namoyon eta oladigan darajada tarbiyalash zarurati paydo bo'ldi. Tabaqalashtirilgan ta'limning darajalari, mazmuni, shakli, vositalari, amalga oshirish metodlari, pedagogik hamda psixologik asoslarini aniqlash, o'quvchilar qobiliyatlarini individual yondashuv asosida rivojlantirishga doir ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.[2.20.27]

Iqtidorli o'quvchini aniqlash muayyan bir o'quvchi taraqqiyotini tahlil qilish bilan bog'liq bo'lgan uzviy jarayondir. Iqtidorlikni qandaydir test orqali aniqlash mumkin emas. Shuning uchun iqtidorli o'quvchilarni bir vaqtda aniqlashdan ko'ra bosqichma - bosqich ularni ta'lim jarayonida, individual ta'lim jarayonida aniqlab borish zarur.

Iqtidorli o'quvchilarni aniqlashning axloqiy jihatlari bor.

O'quvchini «iqtidorli» yoki «iqtidorsiz» deb ajratish uchun oldindan sub'ektiv ko'rinishni inobatga olgan holda sun'iy ravishda o'quvchi hayotiga aralashish kerak. «Iqtidorli» va «iqtidorsiz» muvaffaqiyatlarini noto'g'ri prognozlash oqibatida kelib chiqadi. O'quvchilar iqtidori kattalar talantiga olib kelmasligi ham mumkinligini inobatga olish kerak. Shunga muvofiq har qaysi talantli kattalar o'quvchiligida iqtidorli bo'lmagan. (Mendeleev misolida).

Yuqoridagilarni inobatga olib iqtidorli o'quvchilarni aniqlashning quyidagi tamoyillarini ko'rsatish mumkin.

- i. O'quvchi faoliyati va xulqini har tomonlama baholashning kompleks xarakterga ega ekanligi.
- ii. Uzoq muddatli kuzatish (o'quvchini turli vaziyatlarda kuzatish).
- iii. O'quvchining xulq - atvoridan maksimal darajada qiziqtiruvchi va moyilligi kuchli faoliyat sohasida xulq-atvorini tahlil qilish.
- iv. Rivojlantiruvchi ta'sirga ega bo'lgan trening usullarini qo'llash.
- v. Iqtidorli o'quvchilarni baholash uchun ekspertlarni jalb qilish.
- vi. O'quvchi iqtidorini baholashda faqatgina uning psixologik taraqqiyotini aktual

darajasini emas, taraqqiyotning yaqin zonasini ham inobatga olish zarur.

vii. Faoliyat mahsulini tahlil qilish « kuzatish, suhbat, ekspert bahosi, tabiiy eksperiment metodlarini qo'llash.

Iqtidorlikni aniqlashda dastlabki bahoga tayanib bo'lmaydi. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash uchun kompleks yondashuv kerak. Bunda turli metodlarning keng ko'lami qo'llanilishi mumkin: o'quvchini kuzatishning turli variantlari psixodiagnostik treninglar o'quvchi xulqini ota-ona, o'qituvchilar, tarbiyachilar tomonidan ekspert bahosi maxsus *dasturasosida*. «Sinov» darslarini o'tkazish, shuningdek o'quvchilarni maxsus o'yinli va predmetga yo'naltirilgan mashg'ulotlarga jalb qilish o'quvchi ijodiy faoliyatini maxsus mutaxassislar tomonidan baholanishi intellektual olimpiadalarni tashqil qilish musobaqalar, tanlovlar uyushtirish orqali ularning xulq-atvorini kuzatish va tahlil qilish mumkin.

Pedagogik texnologiyalardan majburan foydalanish mumkin emas. Aksincha, tajribali pedagoglar tomonidan asoslangan yoki ular tomondan qo'llanilayotgan ilg'or texnologiyalardan maqsadga muvofiq foydalanish bilan birga, ularni ijodiy rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Darslardagi interaktiv faoliyat beshta asosiy elementlardan tashkil topadi:

Interaktiv metodlarga ko'p tadqiqotchilar turlicha ta'rif berganlar. Jumladan, taniqli texnolog O'tkir Tolipov shunday ta'rif beradi, "Interaktiv usullar har bir kishining fikri chiqishlarini boshqalarnikidan ustun qo'yilishini inkor etadi. Har bir shaxsning o'ziga xos qarashi, fikri xulosasi borligini inobatga oladi va o'zaro hurmat qilishni ta'minlaydi"¹. Interaktiv metodlar o'quvchi va o'qituvchining birgalikdagi faoliyati bo'lib, asosan o'quvchilarni fikrlarga undaydi. Kerakli xulosalarga kelishni, ular o'zini tahlil qilishni va amaliyotda qo'llashni o'rgatadi. O'qituvchining asosiy vazifasi bu erda o'quvchilarga yo'l ko'rsatish, yo'nalish berish, eng to'g'ri xulosani aytishdan iborat.

V.YA.Lyaudis o'qitishning faol metodlarini quyidagi guruhini ajratadi:

---

¹Tolipov.O'Q. "O'qituvchilar tayyorlashda yangi pedagogik texnologiyalar". T.Sharq 1998y

- 1) dasturlashtirilgan o'qitish metodi;
- 2) muammoli ta'lim metodi;
- 3) interaktiv ta'lim metodi.

Interaktiv o'qitish metodlari shaxslarning o'zaro hamkorligi va munosabatlariga qurilgan bo'ladi. Ta'lim ijtimoiy jarayon sifatida ko'riladi.

Mazkur metodlarning har birida o'ziga xos ko'rsatma vositalari mavjud:

- 1) dasturlashgan ta'lim - dastur algoritmlar
- 2) muammoli ta'lim - muammoli vaziyatlar, evristik dasturlar
- 3) interaktiv ta'lim - guruhliy munozara, o'quv-rolli o'yinlar, o'zaro hamkorlikdagi faoliyat.

Interaktiv metodlarning afzalligi, samaradorligi shundaki, darslarda o'quvchilar g'oyalar, qarashlar va berilgan baholarga o'z fikrlarini bildiribgina qolmay, balki o'quvchilarning ulkan ma'lumot salohiyatlarini faollashtirish va o'quv jarayonidagi ijobiy vazifaga taalluqli musobaqada o'z kuchidan to'la foydalanishni taqazo etadi: guruhning intellektual kuchi 1 ta o'quvchining intellektual kuchi miqdoridan doimo yuqori bo'ladi.

Interaktiv o'qitish metodi auditoriyada sheriklik muhitini yaratish uchun aniq, imkoniyatlarga ega. U yaxshi dars o'tishning tayyor retsepti bo'lmasdan, mazkur o'qitish metodiga asoslangan ta'lim texnologiyasi o'qituvchini tinglovchilarining ijodiy muallifdoshi tartibida ishlashga o'rgatadi. Natijada o'quvchi hayotning, ishlab chiqarishning har qanday o'zgarishlariga ko'ra o'zini standart bo'lmagan xulosa va qarorlarini ishlab chiqish, qabul qilish malakasini egallaydi.

Biroq, iqtidorli o'quvchilarni aniqlashga kompleks yondashuv ham kamchiliklardan xoli emas. Natijada tahlilda iqtidorli o'quvchi «tushib» qolishi yoki buning aksi, iqtidorsiz o'quvchi iqtidorlilar qatoriga kirib qolishi mumkin.

«Iqtidorli» yoki «iqtidorsiz» larni diagnostika qilishda ehtiyot bo'lmoq lozim, chunki birgina so'z o'quvchi shaxsiga salbiy ta'sir etishi mumkin. Ijtimoiy muhitning rolini inobatga olgan holda, iqtidorli o'quvchilarni aniqlashning maxsus metodini yaratish talab etiladi.

Demak: iqtidorli o'quvchilarni aniqlash juda murakkab jarayon bo'lib, mutaxassislardan yuqori malakani talab qiladi.

Iqtidorni pedagogikdiagnostika qilish muammosi. Zamonaviy pedagogikada iqtidorlilikni diagnostika qiluvchi yagona metodikaning o'zi yo'q. Kelajakda ham bunday metodikani bo'lishi ehtimoli kam, chunki shaxs iqtidori - bu serqirra fenomendir. U yoki bu metodning qo'llanilishi diagnostikaning aniq maqsadiga, iqtidorlikning kelib chiqish manbaiga bog'liqdir. Bu tasavvurlar kundan-kunga boyib, takomillashib boradi.[2.23.720]

Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash metodlarini ishlab *CHIQUISH* o'quvchilar intellektual taraqqiyotini individual farqlari psixodiagnostikasi doirasida olib borila boshlangan. O'shanda shaxs intellektual taraqqiyotidagi darajalarni aniqlash va ularga ta'sir etuvchi faktorlarni farqlash uchun intellektning asosiy modellari ishlab chiqilgan.

Ta'lim tizimida tom ma'noda o'quvchilarga sifatli, foydali, muhim, zarur, kerakli va amaliy ahamiyatga ega ma'lumotlarni tizimli ravishda yetkazib bera olishi uchun bugungi kun o'qituvchisi, axborotlarni tezkor qabul qilish, qayta ishlash va o'quvchilarga samarali, qiziqarli tarzda yetkazib berishning uddasidan chiqa olishi zarur. Bu esa o'qituvchining kasbiy kommunikativ kompetentlik sifatleri, pedagogik mahorat asoslari hamda kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishi zaruriyat sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР

1. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Monografiya.- "Fan va texnologiya" nashriyoti, T.2013-y
2. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности - СПб.: СПГУТД, 2006
- 3.N.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Sayfurov, A.To'rayev - Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. Toshkent. "Sano-standart" 2015-y

4. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – 192 b.

5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovasion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: “Iste’dod” jamg‘armasi, 2008. – 180 b.